

Joannes Antonius Scopoli - prvi raziskovalec slovenskih ptic

// Janez Gregori

1: J. A. Scopoli (1723 - 1788) je kar 15 let prebil pri nas kot zdravnik v rudniku živega srebra v Idriji. Njegova bibliografija obsega 19 samostojnih del in 53 daljših ali krajših razprav v zbornikih in revijah. Na ornitološkem področju nam je napravil prvi seznam naših ptičev in ohranil pred pozabo njihova takratna slovenska imena. Nesmrtno se je zapisal tudi v taksonomiji, saj je danes veljaven avtor opisa treh rodov, več kot 60-ih vrst in nekaj podvrst.

J. A. Scopoli (1723 - 1788), zdravnik in naravoslovec, je bil rojen v kraju Cavalese na Tirolskem. Kar 15 let (od 1754 do 1769) pa je prebil pri nas kot zdravnik v rudniku živega srebra v Idriji. Razen s svojim poklicnim delom se je uveljavil tudi na številnih področjih naravoslovja, od kemije, geologije in mineralogije do botanike, entomologije in tudi ornitologije, če naštejemo samo nekatere. Njegov opus na teh področjih je prav neverjetno obsežen, če pomislimo na takratne razpoložljive delovne razmere, saj še ni bilo elektrike in pri večernem delu mu je bila na voljo le borna svečava. Prav gotovo pa je moral delati tudi zvečer, da je ustvaril vse to bogastvo.

Scopolijeva bibliografija obsega kar 19 samostojnih del in 53 daljših ali krajših razprav v zbornikih in revijah. Med njimi sta tudi njegovi monumentalni deli, *Flora carniolica* (1760 in 1772) ter *Entomologia carniolica* (1763), ki sta temelj naše floristike in favnistike.

Kakšen pa je Scopolijev prispevek na ornitološkem področju? Zelo velik, a bolj malo poznan. Preden kaj več rečemo o tem, si oglejmo, kakšne so bile pravzaprav razmere na naravoslovnem področju v času Scopolijevega ustvarjanja. Na Švedskem je takrat deloval veliki naravoslovec Karl Linné, utemeljitelj dvojnega poimenovanja (binarne nomenklature) v rastlinski in živalski sistematiki. Njegovo temeljno delo je knjiga *Systema naturae* (1758), in od tod naprej je »veljavna« binarna nomenklatura. To pomeni, da se od tod naprej štejejo kot veljavni opisi rastlinskih in živalskih vrst. Vsaka rastlinska ali živalska vrsta je imenovana z dvojnimi imenom, prvo pomeni njen rod, drugo

pa vrsto. Imena so v glavnem latinskega pa tudi grškega izvora. Scopoli je bil z Linnéjem v stiku in izmenjala sta si številna pisma, ki so se vsa ohranila. Pisma je iz latinščine prevedla in objavila Darinka Soban, tako da ob njih lahko danes uživamo tudi v slovenščini. Med raziskovalcema je vladal tovariški odnos, poln spoštovanja in vzpodbujanja pri strokovnem delu. Scopoli je postal privrženec Linnéjevega dvojnega poimenovanja, kar je zapisal tudi v svojih delih (razen v najzgodnejših).

Mogoče premalo naglašamo, da je bilo naravoslovje že pred Linnéjem in Scopolijem razmeroma dobro razvito. Odkritje Amerike ob koncu 15. stoletja je dodatno vzpodbudilo številna raziskovalna potovanja, tudi s težnjo po pridobivanju novih ozemelj. Na teh potovanjih so bili tudi naravoslovci, ki so zbirali in opisovali rastlinstvo in živalstvo tujih dežel, nastajale so naravoslovne zbirke. Posamezne vrste rastlin ali živali so tudi bolj ali manj posrečeno risali in nastajale so debele, bogato ilustrirane knjige.

Pa se vrnimo k našemu Scopoliju. Od njegovih ornitoloških prispevkov nam je najbolj poznano delo *Annus I. historico-naturalis* iz leta 1769, kjer omenja, da so mu bile vir tri muzejske zbirke: (1) lastna zbirka (*Museum proprium*), (2) cesarski vivarij oziroma živalski vrt na Dunaju (*Vivarium Caesareum*) ter (3) zasebna zbirka grofa Thurna z Dunaja (*Museum Turrianum*). To Scopolijevo delo vključuje 254 ptičjih vrst, ki jih je razvrstil v 6 redov s 53 rodovi. Kot zanimivost povejmo, da je pri mnogih vrstah zapisal tudi takrat veljavna slovenska (kranjska) imena. Pri opisih se

3

Scopoli ponekod sklicuje na starejše avtorje opisov, predvsem Aldrovandusa, Jonstonusa, Kleina in Kramerja.

Bolj bežno omenimo Scopolijevo delo *Introductio ad historiam naturalem, sistens genera lapidum ...* iz leta 1777, kjer omenja ptičje rodove. Med vsemi, v tem delu omenjenimi, je Scopoli veljaven avtor opisa rodu *Apus* - hudourniki. Prava ornitološka poslastica pa je Scopolijevo delo *Deliciae Florae et Faunae Insubricae* iz leta 1786. Seznam opisanih ptičjih vrst se konča pri številki 115. Tu je opisoval ptičje vrste predvsem na osnovi objavljenih risb v delih drugih avtorjev [na primer Sonnerat: Potovanje na Novo Gvinejo (1776) in Potovanje po vzhodni Indiji in Kitajski (1782)]. Zato Scopoli kot lokalitete, od koder izvirajo opisane vrste, omenja različne kraje po svetu, od JV Brazilije, Senegala, Madagaskarja, Maskarenov (Mauritius) do Indije, Kitajske, Filipinov (Luzon), Malake, Nove Gvineje in zahodne Nove Gvineje. Scopoli je v tem delu ponekod zapisal takrat veljavna znanstvena imena ptičev, ki danes niso več v rabi, zato je kar zapleteno razkrivati, katere vrste je pravzaprav imel v mislih. Pri razkrivanju teh »skrivnosti« pa osupnemo: na koncu se nabere kar okoli 50 vrst, katerih danes veljavni avtor opisa je Scopoli. Med njimi so nekatere poznane, kot so indijski jastreb (*Gyps indicus*), krpasti jastreb (*Aegyptius calvus*), vodni fazan (*Hydrophasianus chirurgus*), biserna grlica (*Streptopelia chinensis*) in kitajski slavček (*Leiothrix lutea*), spet druge so nam v glavnem tuje: *Polyplectron malacensis*, *Cacomantis merulinus*, *Aplonis panayensis*, na primer. Pomemben je Scopolijev opis goloba vrste *Columba nitidissima*, ki ga danes poznamo pod znanstvenim imenom *Alectroenas nitidissima*. Golob je namreč že izumrl, živel pa je na otočju Maskareni ob Mauritiusu. Iskanje po novejši literaturi, ki obravnava ptičje sveta, je bilo neuspešno, preprosto zato, ker kot izumrla vrsta ne sodi več na te sezname.

Seznam rodov, vrst in podvrst pri nas ali v neposredni bližini živečih ptičev, kjer je Scopoli še zdaj veljaven avtor opisa, je naslednji:

rodovi:

rod črno-belih gosi - *Branta* Scopoli, 1769
rod hudournikov - *Apus* Scopoli, 1777
rod penic - *Sylvia* Scopoli, 1769

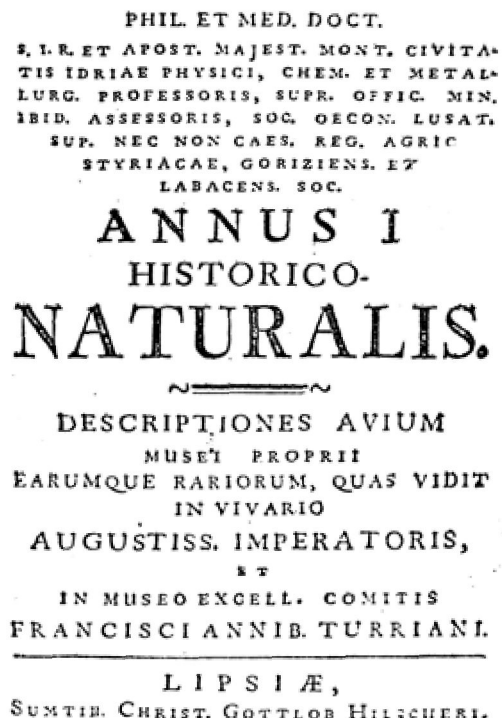
vrste:

rumenokljuni viharnik - *Calonectris diomedea* (Scopoli, 1769)
čopasta čaplja - *Ardeola ralloides* (Scopoli, 1769)
beločela gos - *Anser albifrons* (Scopoli, 1769)
beloglavka - *Oxyura leucocephala* (Scopoli, 1769)
mala tukulica - *Porzana parva* (Scopoli, 1769)
mali deževnik - *Charadrius dubius* Scopoli, 1786
pegasta sova - *Tyto alba* (Scopoli 1769)
čuk - *Athene noctua* (Scopoli, 1769)
skalna lastovka - *Ptyonoprogne rupestris* (Scopoli 1769)
planinska pevka - *Prunella collaris* (Scopoli, 1769)
črnoglavni strnad - *Emberiza melanocephala* Scopoli, 1769

podvrsti:

mali škurh - *Numenius phaeopus* (Linnaeus, 1758), podvrsta *Numenius phaeopus variegatus* (Scopoli, 1786)
kmečka lastovka - *Hirundo rustica* Linnaeus, 1758, podvrsta *Hirundo rustica gutturalis* Scopoli 1786

Pa povejmo še zanimivost: med popisanimi ptiči je, kot vidimo, tudi rumenokljuni viharnik, ki mu je Scopoli ravno tako imenoslovni boter, kar je obeleženo tudi v eni izmed različic angleškega imena te vrste, Scopoli's Shearwater (prevedeno: Scopolijev viharnik). Če naredimo črto pod Scopolijevo delo na ornitološkem področju, vidimo, da je njegova bera izredno bogata. Poleg tega, da nam je posredoval prvi seznam naših ptičev in ohranil pred pozabo njihova takratna slovenska imena, se je nesmrtno zapisal tudi v taksonomiji: danes je veljaven avtor opisa treh rodov, več kot 60 vrst in nekaj podvrst. V ornitologiji mu pripada pomembno mesto, vsekakor pomembnejše, kot mu ga odmerjamo danes. ●

4

2 in 3: Mali deževnik (*Charadrius dubius*, slika 2) in črnoglavni strnad (*Emberiza melanocephala*; slika 3) sta vrsti, katerih še zdaj veljaven avtor opisa je Scopoli.
foto: Janez Gregori

4: Scopolijevo delo *Annus I. historico-naturalis* (1769) nam je od njegovih ornitoloških prispevkov najbolj poznano. Vključuje 254 ptičjih vrst, ki jih je razvrstil v 6 redov s 53 rodovi, pri mnogih vrstah pa je zapisal tudi takrat veljavna slovenska (kranjska) imena.